
MEHNAT UNUMDORLIGI, UNI OSHIRISH BO'YICHA ILMIY - NAZARIY KONSEPSIYALARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Hasanova Nigora Hasan qizi
O'zbekiston Milliy Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti Tayanch doktoranti

Kalit so'zlar: Iqtisodiyot, mehnat unumdorligi, samaradorlik, mahsulot, xizmat, tannarx, tejamkorlik, ichki imkoniyatlar, qo'l mehnati, texnika, texnologiya, ilmiy qarashlar, nazariy konsepsiyalar, ishchi kuchi, vaqt birligi, xarajat, foyda.

Ключевые слова: Экономика, производительность труда, эффективность, продукт, услуга, стоимость, экономия, внутренние возможности, ручной труд, техника, технология, научные взгляды, теоретические представления, рабочая сила, единица времени, стоимость, прибыль.

Key words: Economics, labor productivity, efficiency, product, service, cost, savings, internal capabilities, manual labor, technique, technology, scientific views, theoretical concepts, labor force, unit of time, cost, profit.

Anotatsiya. Ushbu maqola mahsulot ishlab chiqarish jarayonida mehnat unumdorligini oshirish orqali foydani o'stirishga qaratilgan ilmiy-nazariy qarashlarning yuzaga kelishi, konsepsiyalarning ishlab chiqilishi xususida bo'lib, unda iqtisodiy ta'limotlar tarixini boyitgan g'arb iqtisodchi olimlarining fikrlari hamda ziddiyatlari bayon qilingan. Shuningdek maqolada O'zbekistonning mehnat unumdorligi va uni oshirish yuzasidan izlanishlar olib borgan iqtisodiyot sohasi vakillarining ilmiy natijalari xususida so'z boradi. Mehnat unumdorligiga berilgan ta'riflar o'rganilib, ular ichidan eng maqbuli sifatida saralanganlari keltirib o'tiladi.

Аннотация. В данной статье речь идет о возникновении научно-теоретических взглядов и разработке концепций, направленных на увеличение прибыли за счет повышения производительности труда в процессе производства продукции. В статье также говорится о научных результатах представителей экономического сектора, проводивших исследования производительности труда Узбекистана и ее повышения. Изучены определения производительности труда и приведены те из них, которые выбраны наиболее приемлемыми.

Annotation. This article deals with the emergence of scientific and theoretical views and the development of concepts aimed at increasing profits by increasing labor productivity in the production process. The article also talks about the scientific results of representatives of the economic sector who conducted research on labor productivity in Uzbekistan and its increase. The definitions of labor productivity are studied and those of them that are chosen as the most acceptable are given.

Kirish. Iqtisodiyot – dunyo miqyosida mamlakatlarning tayanchi hisoblanuvchi sohadir. Shu bois uning izchil rivojlanishini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy barqarorlikka erishish mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida intensiv, ichki imkoniyatlardan to'laqonli foydalanishni taqazo etadi. Bunday vaziyatda esa mehnat unumdorligini oshirish zarurati yuzaga chiqadi. Mehnat unumdorligi hamda iqtisodiy taraqqiyot muammosi hamisha kishilarni qiziqtirib kelgan va ushbu qiziqish ishlab chiqarishni mashinalashtirishdan boshlab yalpi tus olgan. Xalq xo'jaligi vujudga kelishining dastlabki bosqichida esa, unumdorlik o'rnida hosildorlik termini qo'llanilgan. Bunga sabab mahsulot ishlab chiqarish inson omili ishtirokining qay darajada yuqori bo'lishiga emas, tabiatga va geografik joylashuvga bog'liq bo'lgan.

Dastlab, Adam Smit, keyinroq David Rikardo mehnat unumdorligi to'g'risidagi ta'limotga asos soldilar. Bu iqtisodchi olimlar tayyor mahsulot, ishlab chiqaruvchi xodimlar va ular foydalanadigan ishlab chiqaruvchi kuchlarning qudrati o'rtasidagi nihoyatda oddiy bog'liqliklarni aniqlab berdilar. Ammo har qanday iqtisodiy yoki boshqa sohaga oid terminlar, ular to'g'risidagi qonunlarning standart, hamma uchun birdek amal qiladigan shaklga keltirilishi bu borada hamfikr va zid qarashga ega bo'lgan ilm egalarining bahs munozaralariga, tortishuvlariga sabab bo'ladi. Har bir ilmiy nazariyaning o'z tarixi va qiziqarli jihatlari bo'lib, bunday o'rganish turli nuqtai nazarlarni hisobga olish va taqqoslash, muammoni hal qilishga oqilona yondashishni topishga yordamlashadi. Iqtisodiy adabiyotlarda, asosan, mehnat unumdorligi, uning ko'rsatkichlari, o'lchash usullari xususida bahslar hamon davom etmoqda. Shunga bog'liq holda masalaga bo'lgan asosiy yondashuvlar va konsepsiyalarni ko'rib chiqamiz. Mehnat unumdorligi bilan ishlab chiqaruvchi mehnat kuchining nisbati to'g'risidagi masala yuzasidan bahs - munozaralar XX - asrning 20-yillarida boshlanib, keyingi davrlarda u yoki bu darajada keskinlik bilan davom etdi. Ushbu munozaraning zamirida ikki tushuncha - «ishlab chiqaruvchi mehnat kuchi» (Produktiv-kraft) va «mehnat unumdorligi» tushunchalarining talqini yotadi. Mazkur masala yuzasidan barcha nuqtai nazarlarni ikkita konseptual yondashuvga birlashtirsa bo'ladi. Birinchi yondashuv «ishlab chiqaruvchi mehnat kuchi» va «mehnat unumdorligi» tushunchalarini farqlash zarurligini rad etishdan iborat. Uning tarafdorlari A.M. Ginzburg, A.B. Xalatov, A.V. Bazarov, L.E. Gorelik va boshqa iqtisodiy olimlar ushbu tushunchalarni qarama-qarshi qo'yish behuda va sun'iy bo'lib, jiddiy xatolarga olib keladi, deb hisoblaydilar. Ikkinchi yondashuv ushbu tushunchalarni farqlash va ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashni nazarda tutadi. Mehnat unumdorligi muammolari bilan shug'ullanadigan ko'pchilik mutaxassislar shunday nuqtai nazarning tarafdorlari bo'lib kelmoqdalar.

Mamlakatimiz amaliyotida ijtimoiy ishlab chiqarish darajalari bo'yicha mehnat unumdorligini hisoblashning turli tamoyillariga asoslanadigan ko'rsatkichlardan uzoq vaqt davomida foydalanib kelindi. Chunonchi, milliy iqtisodiyotda va uning tarmoqlarida ijtimoiy mehnat unumdorligi hamda uning

dinamikasi jami xarajatlar, ya'ni faqat mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan jonli mehnatgina emas, balki buyumlashgan mehnat xarajatlarini ham tejashni aks ettirar edi. Ayni vaqtda, korxonalar darajasida mehnat unumdorligi dinamikasi faqat jonli mehnat tejalishini aks ettirar edi. Bu hol ijtimoiy ishlab chiqarish darajalari bo'yicha ko'rsatkichlarni umumlashtirishga va xodimlarning iqtisodiy manfaatlariga kerakli yo'nalishda samarali ta'sir ko'rsatishga imkon bermas edi. Jahon amaliyotida "mehnat unumdorligi" va "unumdorlik" atamalaridan keng foydalaniladi. Bu atamalar ana shu ko'rsatkichlarni hisoblab chiqarishga asos bo'ladigan mehnat natijalarining ta'rifi va tarkibi bilan farqlanadi. Mehnat unumdorligi atamasi faqat yaratilgan (sotilgan) mahsulotlar (xizmatlar) hajminigina o'z ichiga oladi, holbuki, unumdorlik atamasi qo'shimcha ravishda mehnat natijalarida buyumlashgan mehnatning tejalishi yoki ortiqcha sarflanishini ham hisobga oladi.

Ko'rinib turibdiki, mehnat unumdorligini aniqlashga turli sohada turli olimlar tomonidan turlicha yondashilgan. Ularni nazariy jihatdan bir xil holatga keltirib olish uchun ushbu ko'rsatkichning nafaqat aniqlanish yo'llarini, balki nazariy jihatdan uning ta'rifini ham ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'lardi. A. B. Vaxobov, A. Ishanqulov va N. Ibroximovlarning bergan ta'rifiga ko'ra : Mehnat unumdorligi – ishlab chiqarish samaradorligini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich sifatida qaralgan va uni ifodalash uchun ham ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish lozimligi uqtirilgan . Bunda bitta ishlovchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ishlab chiqarilgan mahsulot olingan.

E.A. Markaryan, G.P.Gerasimenko, S. E. Markaryan kabilar quyidagicha mehnat unumdorligini ta'riflaganlar: bunda ikkita ko'rsatkich bilan ifodalash tavsiya qilingan : bitta xodimga va bitta ishchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ishlab chiqarilgan mahsulotdir.

G.V.Savitskaya esa, mehnat unumdorligi ko'rsatkichlar tizimida ifodalanadi, deb ko'rsatgan va asosiy umumlashtirilgan ko'rsatkich sifatida bitta ishlovchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ishlab chiqarilgan mahsulot olingan deb hisoblaydi.

Sh. R. Xolmo'minov, X. M. Xakimov, I. A. Boqiyeva, M. A. Allayeva , A. T. Mahkamboyevlar: Mehnat unumdorligi darajasiga baho berish uchun umumlashtiruvchi, xususiy va yordamchi ko'rsatkichlar tizimi qo'llaniladi. Umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarga bitta ishchining ishlab chiqargan o'rtacha yillik, o'rtacha kunlik, va o'rtacha soatlik mahsuloti, shuningdek, bitta ishlovchiga to'g'ri keladigan o'rtacha yillik mahsulot ishlab chiqarishning qiymat ifodasi kiradi, deb hisoblaydilar.

Z. Akbarova – mehnat unumdorligi darjasi qilingan mehnatdan olingan samarani (mahsulot yoki xizmat) baholab berishi lozim. Shuning uchun bu ko'rsatkichni hisoblashda sarf qilingan mehnat – T, natijaviy ko'rsatkich – Q lar nisbati olinadi, deb hisoblaydi.

I. T. Abdulkarimov, L. G. Abdulkarimova, V.V.Smagina – mehnat unumdorligi bitta xodim tomonidan bir vaqt birligida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorini ifodalaydi va ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini (natural va qiymat ko'rinishida)

o'rtacha band bo'lgan xodimlar soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi, degan fikrni bildirganlar.

M.Q. Ochilov : xizmat ko'rsatish sohasining umumiy mehnat unumdorligi shu sohada band bo'lgan xodimlar mehnatining samaradorligini ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkichning miqdori bitta xodimning ma'lum vaqt birligida qancha mahsulot (xizmat) ishlab chiqarilganligini ifoda etadi.

Shunday qilib, mehnat unumdorligi deganda, bitta xodimning bir vaqt birligi (soat, smena, oy, chorak, yil) davomida ishlab chiqarilgan mahsulot (ish, xizmat) xajmining miqdori (natural, natural-shartli, qiymat, mehnat) yoki bir mahsulot birligining ishlab chiqarishga sarf qilingan vaqt birligi bilan o'lchanishi tushuniladi.

Mamlatimizning birinchi prezidenti I.A. Karimov ta'kidlaganlaridek, «...qator tarmoqlarda ishlab chiqarish quvvatlaridan, asosiy fondlardan to'liq foydalanishda, mehnat samaradorligini oshorishda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar mahsulotlar tannarxining asossiz ravishda o'sib ketishiga olib kelmoqda».

Mehnat unumdorligi oshishi moddiy mahsulot ishlab chiqarishning rivojlanishiga, narx va inflatsiyani jilovlab turishga, jonli mehnatni tovar-moddiy mehnatga, pul bilan ta'minlangan talabni shakllantirishga, aholi daromadlari va farovonligini oshirishga hamda innovatsion iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida mehnat unumdorligi nima, mehnat unumdorligini oshirish orqali erishish mumkin bo'lgan natija va yutuqlar haqida bildirilgan ko'plab fikrlar keltirildi, lekin yuqori mehnat unumdorligiga erishish asosiy masala hisoblanadi. Bugungi kunda sanoat korxonalarida bu boradagi mavjud muammolarga yechim topish, kamchiliklarni to'ldirish, yangiliklarni joriy etish bilan kutilgan natijaga ega bo'lishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- A. Vaxabov A., Ibroximov A., Ishanqulov N. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. Darslik.-T.:Sharq, 2005.-135-b
- B. Razzoqov, Sh. Tashmatov, N. O'rmonov Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. Darslik. Toshkent-2007.
- C. Alekseycheva E. Yu., Magomedov M.D., Kosin I. B., Tashkilot (korxon) iqtisodiyoti. Darslik. M.: Dashkov va Co. 2020 y. 290-b.
- D. Baskakova O.V., Machabeli O. Sh. Tashkilot iqtisodiyoti. Darslik. . M.: Dashkov va Co. 2019 y. 306-b.
- E. Akbarova Z. Mehnat statistikasi. O'quv qo'llanma. –T.:TDIU,2014.–63-b.
- F. Abdurahmonov Q.H, Holmo'minov Sh.R. «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi». Toshkent-2004 yil, 126-143 betlar.